

TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ
METHODS OF TEACHING HISTORY

UOT 371

**TƏLƏBƏLƏRDƏ TARİX DƏRSLƏRİNDƏ FORMALAŞDIRILAN
TOLERANTLIQ HİSSLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI**

Təhmasib Asif oğlu İmaməliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistranı

ORCID: 0009-0004-9419-0526

E-mail: tahmasib.imamaliyev@pa.gov.az

***Açar sözlər:** tolerantlığın nəzəri əsasları, pedaqoji konsepsiyalar, tarixi təhsil, tolerant düşüncə, özünüdərk, özünüqiymətləndirmə, sosial psixologiya, multikultural təlim, şəxsiyyətin formalaşması, humanist pedaqogika*

***Ключевые слова:** теоретические основы толерантности, педагогические концепции, историческое образование, толерантное мышление, самопознание, самооценка, социальная психология, мультикультурное обучение, формирование личности, гуманистическая педагогика*

***Key words:** theoretical foundations of tolerance, pedagogical concepts, history education, tolerant thinking, self-awareness, self-evaluation, social psychology, multicultural learning, personality formation, humanistic pedagogy*

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması üçün cəmiyyətə layiq ola biləcək dəyərlərə yiyələnən şəxsiyyətin yetişdirilməsi lazımdır. Bu insana xas ən mühüm keyfiyyətlərdən biri məhz tolerantlıqdır. Belə şəxs dözümlü olmağı bacarır, başqa millətin nümayəndəsinə, onun xalqının adət və ənənələrinə, mədəniyyətinə, davranış və həyat tərzinə hörmətlə yanaşır.

Tolerantlığın qədim tarixi vardır. Bütün dövrlərdə humanistlər tolerantlığa, qarşılıqlı hörmətə, əməkdaşlığa önəm vermişlər. Təhsilalanlarda, o cümlədən tələbələrdə tolerantlıq məqsədyönlü, sistemli, fasiləsiz iş nəticəsində formalaşdırılır.

Tolerantlıq müxtəlif dillərdə müxtəlif mənaları verir. Belə ki ingilis dilində - dözümlü, iltifatlı olmağa hazır olmaq; fransız dilində - başqa fikrə münasibət, ispan dilində - öz ideyalarından və yaxud rəylərindən daha yaxşı olanları etiraf etmək qabiliyyəti; çin dilində - başqalarına münasibətdə xeyirxah olmaq; ərəb dilində - bağlılaşma, yumşaqıq, rəhmdillik, hövsələ; rus dilində - nəyə isə yaxud kimə isə dözmək qabiliyyəti, dözümlü, səbirli, səbatlı olmaq, nəyin isə və yaxud kimin isə mövcudluğu ilə razılaşmağı bacarmaq qabiliyyəti deməkdir. Tolerantlıq irqçiliyi, ksenofobiyayı, dini dözümsüzlüyü, terror və ekstremizmi rədd edir (4, s.25).

Tolerantlıq – bir insanın və ya cəmiyyətin özündən fərqli düşüncələrə, inanclara və davranışlara qarşı aqressiya göstərməməsi, onları qəbul etməsi və hörmətlə yanaşması bacarığıdır.

Tolerantlıq harada tətbiq olunur?

- ailədə – ailə üzvlərinin fərqli fikirlərinə anlayışla yanaşmaq;
- məktəbdə – sinif yoldaşlarının, müəllimlərin və digər şagirdlərin düşüncələrinə hörmət etmək;
- cəmiyyətdə – müxtəlif millətlərin, dinlərin və qrupların birlikdə yaşaya bilməsi;

- global səviyyədə – beynəlxalq əməkdaşlıq və mədəniyyətlərarası dialoqda (3, s.111).

Tələbə-tələbə, müəllim-tələbə münasibətlərinin düzgün qurulmasında və səmərəli olmasında, şəxsiyyətlərarası ixtilafların qarşısının alınmasında, aradan qaldırılmasında, yaxud həll ediləndə tolerantlıq özünəməxsus rol oynayır. Tolerantlıq dözümlülük deməkdir. Fəqət dözümlü, təmkinli, hövsələli və səbirli olmaq, özünü saxlamağı bacarmaq heç də hər cür həqarətə, zorakılığa, fiziki təzyiqa qatlaşmaq, özünə qarşı belə alçaldıcı münasibətlə, davranış və rəftar tərzi ilə razılaşımaq demək deyildir. Bəzilərinin qənaətinə, tolerantlıq itaətdə olmaq deməkdir, əslində isə, tolerantlıq, dözümlülük, mütilik, itaət deyil, mübarizə deməkdir. Pisliklərə, kobudluğa, ədalətsizliyə, prinsipsizliyə qarşı barışmazlıqdır, üsyandır.

Tələbələrə tolerantlığın formalaşdırılmasının qarşısında aşağıdakı əsas məqsədlər dayanır:

1. tələbələrə öz şəxsiyyətinə dəyərli münasibətin formalaşdırılması, kommunikativ fəaliyyət vasitəsilə onun yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi;

2. əməkdaşlıq əsasında və tolerant şəxsiyyət olmaqda ətraf aləmlə qarşılıqlı münasibətləri qurmağa hazırlığın olması (1, s.192).

Həmin məqsədə çatmaq üçün bir sıra vəzifələrin reallaşması vacibdir:

- tələbənin özünü yaradıcı ifadə etməsi;
- təlim prosesində tələbə şəxsiyyətinin özünürealizə etməsi məqsədilə şərait yaratmaq;
- tələbə qrupunda gənclərin möhkəm tellərlə bir-birinə bağlanmasına nail olmaq, onları etibarlılıq, qarşılıqlı yardım və bir-birinə hörmət əsasında birləşdirmək.
- tələbləri ümumbəşəri dəyərlərlə, mədəniyyətlərlə tanış etmək;
- ailəyə qayğı hissi yaratmaq, ailə ənənələrinin qorunub saxlanmasına nail olmaq.

Tolerantlığın struktur məzmununa aşağıdakı komponentlər daxildir:

- özünüqiymətləndirə;
- özünüdərkətmə;
- özünütənzim;
- Özünütəyin (6, s.78).

Tələbələrə tolerant şüurun, tolerant düşüncənin və tolerant tərffəkkürün inkişaf etdirilməsi, bu əsasda tolerant davranışın və tolerant mövqeyin formalaşdırılması texnologiyalarından fəal şəkildə faydalanmaq lazım gəlir. Mövcud tərbiyə və təlim texnologiyaları tolerantlığın formalaşdırılması zamanı da tətbiq oluna bilər.

Tələbələrə tolerantlığın səmərəli şəkildə tərbiyə olunması aşağıdakı psixoloji şərtlər kompleksinin həyata keçirilməsini tələb edir:

- müəllimin tələbələrə tolerant münasibəti;
- tələbələrin qarşısına yaradıcı vəzifələr qoymaq;
- kollektiv yaradıcı işlərin elə həcmdə və məzmununda yerinə yetirilməsi təşkil olunmalıdır ki, nailiyyətin qazanılma ehtimalı fərdi işlə müqayisədə kollektiv işdə daha çox olsun;
- qrupda yerinə yetirilən işlərə görə tələbələrə məsuliyyətin tələb edilməsi;
- birgə işin səmərəli təşkili qaydalarının tələbələrə öyrədilməsi (planları müzakirə etmək və razılaşıdırmaq, ədalətli proseduralardan və obyektiv meyarlardan yararlanmaq) və s. (2, s.21).

Tolerantlığın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- fərqliliyi qəbul etmək – insanlar arasında fikir, din, irq, dil və həyat tərzi baxımından olan fərqliliklərə anlayışlı yanaşmaq;
- hörmət – başqasının hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək;

- əməkdaşlıq – müxtəlif düşüncəli və mənsubiyyətli insanlarla birgə yaşamağı və işləməyi bacarmaq;

- empatiya – başqasının yerinə özünü qoyaraq, onu anlamağa çalışmaq (1, s. 103-104).

Tələbələrdə tarix dərslərində formalaşdırılan tolerantlıq hissləri dərş prosesinə bir sıra müsbət təsirlər göstərir. Bu hisslərin inkişafı yalnız sosial münasibətlərə deyil, həm də tədris mühitinə və təlim nəticələrinə birbaşa təsir edir. Aşağıda bu təsirlərin əsas istiqamətləri izah olunur:

1. Pozitiv sinif mühiti yaradır

Tolerantlıq hissləri formalaşan tələbələr sinif yoldaşlarına qarşı anlayışlı və hörmətli yanaşırlar. Bu isə qarşılıqlı anlaşmanı və əməkdaşlığı gücləndirir, təlim prosesində rahat və təhlükəsiz bir mühitin yaranmasına səbəb olur.

2. Diskussiyaların keyfiyyətini artırır

Tarix dərslərində mövzuların tənqidi təhlili zamanı tələbələrin müxtəlif fikirlərini ifadə etməsi vacibdir. Tolerant tələbələr fərqli baxışlara dözümlü yanaşır, qarşı tərəfi dinləməyi bacırır, bu isə dərşdə sağlam debat və diskussiyaların aparılmasına şərait yaradır.

3. Empatiya və sosial məsuliyyət hisslərini inkişaf etdirir

Tarixi hadisələrin nəticələri, insan haqlarının pozulması və müharibələrin faciələri tələbələrdə empatiya hissini gücləndirir. Bu empatiya onlarda yalnız tolerantlıq deyil, həm də sosial ədalətə qarşı məsuliyyətli yanaşmanı formalaşdırır.

4. Milli və ümumbəşəri dəyərlərin aşılınması

Tolerantlıq, yalnız fərqli fikirlərə yox, həm də fərqli xalqlara, mədəniyyətlərə və dinlərə qarşı hörmət kimi geniş mənada tədris olunur. Bu, gənc nəslin vətənə sədaqətli, eyni zamanda qlobal dünyaya açıq və dözümlü fərdlər kimi yetişməsinə zəmin yaradır.

5. Münaqişələrin və aqressiyanın azalması

Tolerantlıqla tərbiyə olunan tələbələr arasında mübahisə və konflikt halları azalır. Onlar problemləri zorla deyil, dialoq və anlaşma yolu ilə həll etməyə meyli olurlar.

6. Davamlı öyrənməyə həvəs yaradır (4, s.253).

Öz fikirlərinin qəbul olunduğunu və hörmətlə qarşılandığını hiss edən tələbələr dərşə daha aktiv şəkildə qoşulurlar. Bu isə motivasiyanı artırır və dərşə marağı gücləndirir.

Tarix dərslərində tolerantlıq hisslərinin formalaşdırılması təhsil prosesində təkə akademik deyil, eyni zamanda mənəvi inkişafı da təmin edir. Beləliklə, dərş prosesi daha dəyərli, interaktiv və insani əsaslara söykənmiş olur.

Tolerantlıq tərbiyəsi müasir pedaqoji tərffəkkürdə şəxsiyyətin sosial və mənəvi inkişafının əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Tələbələrdə tolerant münasibətin formalaşdırılması tədris prosesində qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq, empatiya və sosial məsuliyyət kimi dəyərlərin aşılınmasını təmin edir. Tarix dərslərində tolerantlıq hisslərinin inkişafı yalnız biliklərin mənimsənilməsini deyil, həm də humanist düşüncə tərzinin, mədəni müxtəlifliyə açıq və məsuliyyətli vətəndaş mövqeyinin formalaşmasını stimullaşdırır. Bu baxımdan tolerantlıq pedaqogikanın strateji məqsədi kimi çıxış edərək, milli-mənəvi dəyərlərlə universal humanist prinsiplərin vəhdətini təmin edir.

Problemin aktuallığı. Bu mövzu müasir cəmiyyətin mədəni, siyasi və sosial inkişaf tələbləri ilə bağlıdır. Multikultural mühitin genişlənməsi və xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqə təkə

bilik ötürməyi deyil, eyni zamanda tələbələrə dəyər və qarşılıqlı hörməti formalaşdırmağa kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə tələbələrdə tolerantlıq hissələrinin formalaşdırılması pedaqoji cəhətdən nəzəri əsasları və onun strukturu müəyyənləşdirilmişdir. Tolerantlığın formalaşdırılmasında tarix fənninin imkanları vətəndaşlıq tərbiyəsi və multikultural kontekstdə təhlil edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqat mövzusu tarix fənninin tədrisində və tolerantlıq hissələrinin formalaşdırılmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda dərslər vəsaitlərin və tədris proqramlarının təkmilləşdirilməsində istifadə və tələbələrin sosial məsuliyyət və ünsiyyət bacarıqlarına müsbət təsir göstərə bilər. Bu tədqiqat tarix fənninin tədrisində, sinifdən-kənar tədbirlərdə və müəllim hazırlığında tətbiq oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Əmirəliyeva İ.B. Tələbələrdə tolerantlığın formalaşdırılmasının psixoloji əsasları // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2012, №3, s.191-195

2. Musayev D.M. Tarixin tədrisində interaktiv metodlardan istifadənin imkanları. Monoqrafiya. – Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2022. 232 səh.

3. Tağıyeva R.A. Tolerantlığın növləri // Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, Bakı, 2021, № 2, s.111-115.

4. Гриншпун И.В. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. статей. М.: Изд-во Моск. Психолого-социального института, 2002. 368 с.

5. Селюкова, Е.А. Воспитание толерантных взаимоотношений в школе /Е.А.Селюкова, М.Н.Фокина//Актуальные вопросы современной педагогики: материалы III Международ. науч. конф. (г. Уфа, март 2013 г.). Уфа: 2013. С. 103-105.

6. Тагиева Р.А. Идеи, связанные с благоприятными возрастными периодами для формирования толерантности у детей // Артпедагогика и артпсихология в век инноваций: материалы IV Международной научно-практической конференции в рамках Всероссийского Фестиваля науки НАУКА 0+ Создавая будущее. (Москва, 11 октября 2022 г.) Москва, 2023, с.77-84.

Т.А.İmaməliyev

Тələbələrdə tarix dərslərində formalaşdırılan tolerantlıq hissələrinin nəzəri əsasları

Xülasə

Məqalədə tələbələrdə tolerantlıq hissələrinin formalaşmasının nəzəri əsasları elmi-pedaqoji kontekstdə araşdırılır. Tolerantlığın mahiyyəti, onun tarixi, sosial və psixoloji aspektləri, həmçinin təlim prosesində tətbiq sahələri geniş şəkildə təhlil olunur. Müəllif tələbə şəxsiyyətinin inkişafında tolerantlığın rolu, sosial adaptasiya, empatiya, əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasında əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Tədqiqatda tolerant davranışın struktur komponentləri- özünüdərk, özünüqiymətləndirmə, özünütənzim və özünütəyin kimi istiqamətlər pedaqoji sistemin mühüm elementləri kimi təqdim edilir. Məqalə həmçinin tarix fənninin

tədrisində tolerantlıq hisslərinin şagirdin mənəvi və intellektual inkişafına təsir mexanizmlərini izah edir.

T.A.Имамалиев

Теоретические основы формирования чувства толерантности у учащихся на уроках истории

Резюме

В статье исследуются теоретические основы формирования чувства толерантности у студентов в научно-педагогическом контексте. Анализируется сущность толерантности, её исторические, социальные и психологические аспекты, а также сферы применения в образовательном процессе. Автор определяет роль толерантности в развитии личности студента, в формировании социальной адаптации, эмпатии и навыков сотрудничества. Определены структурные компоненты толерантного поведения — самопознание, самооценка, саморегуляция и самоопределение, рассматриваемые как важнейшие элементы педагогической системы. Особое внимание уделяется влиянию уроков истории на формирование нравственных и интеллектуальных качеств личности.

T.A.Imamaliyev

Theoretical foundations of the feelings of tolerance formed in students in history lessons

Summary

The article explores the theoretical foundations of tolerance formation among students within a scientific and pedagogical framework. It analyzes the concept of tolerance, its historical, social, and psychological aspects, as well as its application in the learning process. The author highlights the role of tolerance in student personality development, particularly in fostering social adaptation, empathy, cooperation, and communication skills. Structural components of tolerant behavior—self-awareness, self-evaluation, self-regulation, and self-determination—are presented as core elements of the pedagogical system. The study also elucidates how history education contributes to students' moral and intellectual growth.

Redaksiyaya daxil olub: 06.02.2026